



Ungdomar/unga vuxna med erfarenhet av våld

Kunskapsunderlag för ungdomsmottagning

Innehåll

Inledning	3
Ungas våldsutsatthet	3
Sexuella övergrepp – vardag för unga	5
Vuxna måste ta sexuella övergrepp på allvar	6
Grupper av unga personer som är extra sårbara	6
Vad är våld?	7
Våldets konsekvenser för ungdomar/unga vuxna	8
Betydelsen av tidiga insatser	8
Bemötande	9
Ungdomar under 18 år	10
Anmälan till Socialtjänsten enligt kap. 14 § 1 Socialtjänstlagen (SoL)	10
Polisanmälan	12
Ungdomar över 18 år	12
Hälso- och sjukvårdens ansvar	13
Dokumentation	14
Samverkan	16
Sekretess	16
Webbsidor och telefonuppgifter för både ungdomar och personal:	18
Begreppsförklaringar	19

Inledning

Att vara ung innebär att befinna sig i en period av stor förändring; fysiskt, psykiskt, intellektuellt, emotionellt och socialt. Att frigöra sig från föräldrar, att testa sig fram, vem är jag, vilken är min roll i förhållande till andra och i relation till andra. Ungdomar/unga vuxna har ofta funderingar kring hur det är att vara tillsammans med någon, hur de kan få en relation att fungera, hur konflikter kan lösas, hur svartsjuk det är normalt att vara, vad som är ok att ställa upp på i en relation och vad som inte är ok.

Ungas referenspunkter är oftast kompisar och sociala medier. Inte minst kan innehåll på Internet och sociala medier stå i direkt motsats till det offentliga samhällets värderingar och attityder kring jämställdhet, ömsesidighet och hänsyn. Det är därför mycket betydelsefullt att de får sätta ord på sina funderingar och få möjlighet att spegla dem mot vuxna som de har en bra relation till och litar på, inte minst personal på ungdomsmottagning. Arbete med värdegrund, genus och jämställdhet är avgörande för att ge unga en bra start avseende relationer. UMO.se där unga mellan 13 och 25 år kan hitta svar på frågor om sex, hälsa och relationer fyller också en viktig roll, liksom Youmo.se, webbplatsen med det bästa från UMO på fem språk.

En förutsättning för att unga som bevittnat/upplevt våld i sin hemmiljö och/eller som utsatts för våld ska få det stöd och den hjälp som de behöver, är att våldet upptäcks. De flesta ungdomar berättar inte självmant för vuxna hur de mår och vad de har upplevt, de behöver ges möjligheter att berätta genom att vuxna ställer frågor. Grunden för ett gott omhändertagande är som alltid att lyssna, fråga och bekräfta det som hen berättar. Våldsutsatta känner ofta skuld och skam över sin situation och kan uppleva stor tvekan eller rädsla inför att söka hjälp och berätta om sina erfarenheter. Inte heller de som har utsatt någon annan för våld berättar spontant, vilket visar på betydelsen att fråga även om våldsutövande.

Ungas våldsutsatthet

Att utsättas för våld, sexuella övergrepp, försumelse och/eller att ha bevittnat/upplevt våld mot närstående under barndomen kan, förutom det

lidande det innebär för stunden, ge allvarliga konsekvenser på lång sikt för en ung persons psykiska och fysiska hälsa och utveckling. Ungas våldsutsatthet kan se ut på många sätt; bevittna/uppleva våld hemma, bli utsatt i en egen parrelation, bli utsatt av kompis/bekant eller av okänd person. Det är inte heller ovanligt att unga blir utsatta via digitala medier och där den som utsätter kan vara känd eller okänd. Fysiskt våld innebär t.ex. slag, sparkar och knuffar. Våldet kan också vara psykiskt som t.ex. nedvärdering och kränkning, kontroll, hot om fysiskt våld, begränsningar och isolering. Våldet kan vara sexuellt och bestå av sexuella kränkningar eller press att mot ens vilja se på eller delta i sexuella handlingar.

Det finns starka samband mellan utsatthet som barn och fysisk och psykisk ohälsa som vuxen. Ett annat samband som är viktigt att förstå är det starka samband mellan barn som bevittnat/upplevt våld och barn som själva utsatts för våld av närstående. Sambandet kan vara så starkt som ca 60 procent, en del av dessa barn utsatts också för sexuella övergrepp.

Den senaste studien i Sverige avseende andelen personer som varit utsatta för olika former av våld och hur det påverkat dem är en rapport från 2014, Nationellt centrum för kvinnofrid - *Våld och hälsa – En befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa*.

Sexuellt våld före 18 års ålder

I ovanstående rapport framkommer att mer än var tionde kvinna och nästan var tjugonde man har erfarenheter av att ha blivit utsatta för påtvingat samlag, inklusive försök till påtvingat samlag före 18 års ålder. Två procent av kvinnorna och en halv procent av männen har blivit utsatta för någon form av sexuellt övergrepp.

Det var lika vanligt att ha blivit utsatt för sexuella övergrepp av jämnåriga förövare som av vuxna förövare. Drygt hälften av dem som utsatts för sexuella övergrepp hade drabbats vid upprepade tillfällen. Mindre än tio procent av de drabbade hade fått professionell hjälp och mindre än fem procent hade polisanmält. Nästan hälften av kvinnorna och drygt var tionde man hade utsatts för sexuella trakasserier.

I Ung-KAB undersökningen 2009 – Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga, 16-28

är, hade en femtedel av de som svarade på enkäten varit utsatta för sexuella handlingar mot sin vilja under det senaste året. På frågan om de hade erfarenhet av dessa tidigare i livet steg andelen utsatta till nästan hälften, kvinnorna i större utsträckning än männen. Ung-KAB undersökningen har genomförts ytterligare en gång och resultatet av den kommer att publiceras under 2017.

Fysiskt och psykiskt våld

NCK rapporten ovan, visar att det var mycket vanligt att vid något tillfälle under sin barndom ha blivit utsatt för fysiskt våld eller hot om fysiskt våld. Att bli utsatt för upprepat fysiskt våld är allvarigare men det var också betydligt ovanligare. Drygt fjorton procent av kvinnorna och drygt sjutton procent av männen hade erfarenheter av upprepat utsatthet för fysiskt våld under sin barndom.

Femton procent av kvinnorna och tretton procent av männen hade erfarenheter av att under sin uppväxt ha sett eller hört att den ena föräldern/vårdnadshavaren utsatt den andre för våld, sex respektive fyra procent vid upprepade tillfällen. En dryg fjärdedel av både kvinnor och män hade under sin barndom utsatts för upprepat psykiskt våld i termer av förnedring, kränkning, mobbning eller liknande. Det var vanligare att ha utsatts av jämna- än av vuxna.

Hedersrelaterat våld och förtryck

Omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Sverige har undersökts några gånger de senaste åren. Dessa studier har handlat om ungas upplevda begränsningar och villkor i förhållande till oskuld, sexualitet och äktenskap bland unga. I en rapport från 2009 beskrivs att omkring 70 000 ungdomar i Sverige riskerade att bli gifter mot sin vilja. Det var främst tjejer som oroade sig över att inte själva kunna välja partner. I socialt utsatta områden var det så många som tjugosju procent av 16–25-åringarna som upplevde att föräldrarna, religionen eller kulturen begränsade deras val, mot fem procent i Sverige som helhet. Många unga trodde också att de skulle bestraffas av föräldrarna om de vore homo- eller bisexuella.

I en annan studie framkom att nästan var tredje flicka och var fjärde pojke hade minst en gång drabbats av kränkande behandling, hot eller våld av föräldrar eller andra vuxna nära anhöriga sedan de började på gymnasiet. Omkring en av tio av de

utsatta ungdomarna menade att orsaken var att de ansågs ha dragit skam över familjen.

När det gäller kvinnlig könsstympning gjorde Socialstyrelsen under 2015 en uppskattning av hur situationen ser ut i Sverige. Studien visade att omkring 38 000 flickor och kvinnor kan vara könsstympade, varav 7 000 är flickor under 18 år. Någon bedömning av hur många flickor och unga kvinnor i Sverige som kan riskera att bli könsstympade, i Sverige eller utomlands, finns dock inte.

Våld i ungas relationer

Det är viktigt att uppmärksamma våld i ungas relationer eftersom de av flera anledningar skiljer sig från vuxnas och de har ofta ett annat sätt att se på relationer. Unga kan t.ex. ha relationer över nätet, något som vuxna kanske inte betraktar som en "riktig" relation. För en tonåring kan en relation som endast sker via kontakter på olika forum och sociala medier vara lika värdefull och intim som vilken parrelation som helst. Unga som har just en sådan relation kan, liksom i verkliga livet, vara utsatta för psykiskt våld såsom kränkande nedvärderande kommentarer och hot. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har en rad publikationer i ämnet

Sexuellt våld över nätet kan handla om att bli tvingad att utföra sexuella handlingar som filmas, att lägga ut foto på sig själv eller att se på när någon annan utför sexuella handlingar. Sexuellt våld över nätet förekommer också utan att det finns någon relation alls. Internet och andra digitala medier, vilka är en naturlig del av ungas vardag, används också av unga när de ska utforska sin sexualitet. Det kan kännas lättare att ta kontakt och prata om sex bakom en skärm eller i mobilen. Att frivilligt lägga ut sexuella bilder och filmer på sig själv på nätet behöver inte alls ha med förnedring eller utnyttjande att göra. Det kan inledningsvis vara helt oproblematiskt, men förtroende kan missbrukas och bilderna kan spridas vidare. En del blir utsatta för hot och känner sig tvingade till olika saker som att skicka nakenbilder eller filma när de utför grovt kränkande handlingar mot sig själva. Att berätta om detta för någon vuxen är ofta väldigt svårt eftersom den som blir utsatt lägger skulden på sig själv och känner skam, precis som med all annan våldsutsatthet.

I verkliga livet är unga även utsatta för fysiskt våld

genom t.ex. knuffar, sparkar och slag. Ungas våldsutsatthet kan också handla om att få sitt dagliga liv och sina sociala medier kontrollerade och att bli utsatt för olika former av våld som straff för saker som ens partner ogillar.

Unga människor har inte vuxnas referensramar kring vad som är en "normal" relation och vad som är okej att göra mot sin partner eller inte. Det kan vara den första parrelationen ungdomen har. De definierar våld på ett annat sätt och kanske inte inser att de fula orden som partnern säger, kontrollen med att skicka massor av sms, eller att knuffen och de ofrivilliga beröringarna, faktiskt är våld. Påtryckningar och gruppptryck från kompisar kan göra det svårare att säga ifrån samt att söka hjälp och lämna en relation där de utsätts för våld. Eftersom relationer i tidig ålder präglar relationer senare i livet är det särskilt viktigt att våld i ungas parrelationer uppmärksammas.

Sexuella övergrepp – vardag för unga

I mitten av 1990 talet började antalet anmälda sexuella övergrepp öka i Sverige. Det accepterades mindre och det blev vanligare med polisanmälan. De flesta väljer dock fortfarande att inte anmäla. Att ha varit utsatt för sexuella övergrepp är som all annan våldsutsatthet förknippat med skam och skuld.

Bland de som blev utsatta i yngre barndom var det ofta en närstående vuxen som var förövare. I tonåren var hälften av alla övergrepp utförda av jämnåriga och de flesta sker i miljöer där unga finns; på nätet, i skolan, på fester. Sexuella övergrepp som sker på festivaler uppmärksammas ofta i media, men här sker bara en bråkdel av övergreppen.

Den vanligaste formen av sexuella övergrepp är att någon blottar sig eller tar på könsdelar mot hens vilja, vilket definieras som sexuella ofredanden. Dessa brott har ett stort mörkertal eftersom det ofta upplevs skamfyllt att utsättas och den som är utsatt vet oftast inte att det de utsatts för är ett brott.

Det är relativt vanligt att den som har utsatts för sexuella övergrepp berättar för någon jämnårig, i mindre omfattning för föräldrar och i ännu mindre omfattning för professionella, vilket visar hur viktigt det är att UM ställer frågor om detta och

inte lämnar till den unge själv att berätta. En orsak till att ungdomar inte berättar är att de är oroliga för vad som händer om socialtjänst och polis kommer in, vilket visar på betydelsen av information, motivation, uppmuntran och stöd. Mindre än 10 procent av alla sexuella övergrepp blir anmälda till myndigheter och de som anmäls är mest de som sker i publika sammanhang, till exempel på festival, vilket är lättare att prata om än om att bli utsatt för övergrepp av en partner

Unga som utövar sexuellt våld

Ungefär hälften av alla unga som blivit utsatta för sexuella övergrepp blir det av en jämnårig person. Den stereotypa bilden av ungdomar som begår sexuella övergrepp är ofta en kille som förgriper sig sexuellt på en jämnårig tjej på en fest eller i ett publikhav. Verkligheten är dock en annan, förövare är mycket mer ogripbara, dessutom handlar det om många olika former av övergrepp. Det är svårt att greppa helheten då det finns många olika situationer och olika sexuella handlingar. Ungdomar som förgriper sig på små barn är en problematisk grupp eftersom det bland dessa ungdomar finns några där sannolikheten är stor att de fortsätter. Endast tio procent av dem som begått ett sexuellt övergrepp berättar för professionella, det finns ett stort mörkertal, särskilt när det gäller övergrepp på barn. Detta visar på betydelsen av att professionella har en medvetenhet om att unga kan utsätta både den som är liten och den som är jämnårig eller äldre. Professionella inom hälso- och sjukvård, inte minst UM, behöver alltså fråga på rutin om erfarenhet av att ha utsatt någon för någon form av våld.

Ungefär 30 procent av de pojkar som begår sexuella övergrepp har själva varit utsatta, en annan betydande faktor är försummelse, frånvarande föräldrar, föräldrar som varit missbrukare eller psykiskt sjuka eller att man levt med en ensamstående förälder som inte varit närvarande. De har känt sig övergivna på olika sätt. Både den som förgriper sig på barn och jämnåriga kan ha sexuella motiv. En annan orsak kan vara att förövaren vill ta kontrollen över någon annan, att visa sig stark och att ha makt. Enskilda personer som inte riktigt vågar begå övergrepp själva, kan bli påverkade av varandra och istället agera i grupp.

En femtedel av alla ungdomar som har tvingat någon till sex är tjejer, här är mörkertalet ännu större

än där förövaren är kille. Eftersom det egentligen inte finns någon öppenhet inför att förövaren kan vara en tjej blir det väldigt svårt för den som varit utsatt att berätta.

Vuxna måste ta sexuella övergrepp på allvar

Vuxna i allmänhet men även myndigheter/professionella kan anta ett ursäktande förhållningssätt gentemot unga förövare. Vuxna kan ta i beaktande att de som begår övergrepp är ungdomar med olika svårigheter, diagnoser, erfarenheter av utsatthet. Det kan också handla om att de ursäktar med att den som begår övergrepp inte kan spelreglerna. I en intervjustudie med unga förövare vittnar dessa om att när de pratat med professionella vuxna har dessa oftast frågat om livssituationen, inte om själva övergreppet. De förövare som blev intervjuade uttryckte att de gärna hade velat prata med någon om sina problem. I studien understryks vikten av att inte fastna i dessa personers egen utsatthet och bara bli inkännande. Det handlar om personer som behöver hjälp med ett beteende som är oroande och som kan få konsekvenser, både för dem själva och för den som i framtiden kan bli utsatt.

Unga som tvingat någon till sex anser i signifikant högre grad än de som inte gjort det, att den kvinna som blivit våldtagen på en fest får skylla sig själv. Även vuxna kan ge uttryck för sådana synpunkter vilket sänder ut ett alibi till den som begår sexuella övergrepp. Allvaret i situationen förminskas och det är nästan som om det blir ett delat ansvar. Detta är allvarligt eftersom dessa ungdomar behöver professionell hjälp att hantera sin sexualitet så att den kan ta sig andra uttryck, ingen blir hjälpt genom överseende. Skola, socialtjänst samt hälso- och sjukvård med barn- och ungdomspsykiatri och ungdomsmottagning är exempel på verksamheter som har ett stort ansvar för att fånga upp unga i riskzonen för att begå sexuella övergrepp och de som redan har gjort det. Professionella behöver kunskap och verktyg för att kunna fokusera på rätt saker och inte bara koppla problematiska beteenden till andra bekymmer som kan finnas hos en ung människa och i dennes omgivning.

Grupper av unga personer som är extra sårbara

Barn och unga med funktionsnedsättning är en mycket heterogen grupp. Som grupp är de mer utsatta för våld än andra barn. Det är inte en enskild faktor som gör att risken ökar, det är flera olika faktorer och kombinationer av faktorer som bidrar till att dessa barn utsätts.

- Fördomar, negativa attityder och rädsla för det avvikande hos barn och vuxna
- Brist på kunskap om funktionsnedsättning och brist på kunskap om våld hos omgivningen
- Barn som har svårt att värja sig och ses som lätta byten. Brist på information till barn.
- Stress och utmattning hos personal och föräldrar. Bristande stöd från omgivning eller ledning.

Det finns fortfarande tabun som gör att sexualitet hos unga med intellektuella och psykiska funktionsnedsättningar osynliggörs. Dessa unga behöver adekvat information om sex och samlevnad, men även kunskap om risker och övergrepp. De kränkningar och trakasserier som har sin grund i omgivningens oförmåga att hantera funktionsnedsättningar behöver uppmärksammas och förebyggas.

Unga har rätt att känna sig trygga, sedda och respekterade oavsett könsidentitet, könsuttryck eller sexuell läggning, men så är det oftast inte för unga hbtq-personer. Utsattheten för kränkningar, våld och hot om våld är stor och det är vanligt att hbtq-personer osynliggörs i undervisningen, allt detta påverkar ungas hälsa negativt. Mer än dubbelt så stor andel unga HBT-personer är utsatta för kränkningar, våld och hot om våld, jämfört med andelen unga heterosexuella CIS personer. Det fysiska våldet har i de flesta fall skett på allmän plats eller på ett nöjesställe, på eller i anslutning till tåg, buss eller tunnelbana eller i hemmet. Utsattheten för sexuellt våld är fyra gånger så stor bland unga icke heterosexuella mellan 16 och 25 år jämfört med bland heterosexuella i samma ålder, 8 respektive 2 procent.

Nästan en femtedel av de transpersoner som har utsatts för våld har utsatts av sin partner. Bland

transpersoner är utsatthet för både fysiskt och psykiskt våld vanligast i åldersgruppen 15–19 år. I denna grupp anger 11 procent att de har utsatts för fysiskt våld under de senaste 12 månaderna och över hälften uppger att de har utsatts för psykiskt våld.

Det finns dock många yrkesverksamma i skolan och i andra verksamheter som möter unga för att skapa tryggare och mer inkluderande miljöer. Unga får också stöd från varandra, från sina familjer, på mötesplatser för hbtq-personer och på internet.

Vad är våld?

Våld kan ta sig många uttryck och de olika våldsförhållandena överlappar varandra.

Psykiskt våld handlar om verbala kränkningar, nedvärderande omdömen, hån, trakasserier, hot, tvång, kontroll av olika slag samt social isolering. Det psykiska våldet kan även vara materiellt såsom aggressiva handlingar riktade mot materiella ting eller våld riktat mot husdjur. Det kan också innebära en ekonomisk begränsning som hindrar den som är utsatt att ha egna pengar. Det psykiska våldet innefattar även emotionellt våld, exempelvis negligering, menande suckar eller att ständigt bryta överenskommelser samt att inte svara an på den unges emotionella behov och att vara känslomässigt frånvarande.

Fysiskt våld handlar om att slå, knuffa, bita, bränna, nypa, riva och att förgifta, drar i håret, eller skaka. Det kan också bestå av örfilar, knytnävsslag, slag med tillhyggen, knivstick, sparkar, stryptag och kvävningsförsök.

Sexuellt våld handlar om olika former av sexuellt påtvingande handlingar såsom att tvinga den utsatta att se på porrfilm, samlag utan samtycke, könsstympning, sexuella trakasserier samt att använda ett sexuellt kränkande språk. Sexuellt våld mot barn handlar om psykiskt och/eller fysiskt våld och innefattar alla former av sexuella handlingar som påtvingas ett barn av en vuxen person. Sexuella övergrepp mot barn innebär att personen utnyttjar barnets beroendeställning och kränker barnets integritet.

Bevittna/uppleva våld handlar om att växa upp med våld i familjen och se och/eller höra en anhörig bli utsatt för våld. Detta är en allvarlig form av

psykiskt våld, lika allvarligt som att barnet utsatts själv för direkt fysiskt eller psykiskt våld.

Omsorgssvikt/försummelse handlar om fysiskt och psykiskt våld som innebär att vårdnadshavare/omsorgsperson försummar att tillgodose barnets grundläggande behov av t.ex. trygghet, skydd, mat, sömn, hygien, stimulans, utbildning och kärlek. En särskild form av försummelse är dental försummelse. Dental försummelse brukar definieras som en underlåtenhet av en förälder eller annan vårdnadshavare att uppsöka vård och se till att barnet får de behandlingar som är nödvändiga för att barnet ska tillförsäkras den tandhälsnivå som krävs för en adekvat funktion utan värk och infektioner.

Våld via digitala medier har blivit allt vanligare i takt med det ökade användandet av digitala kanaler som exempelvis webb, sociala medier och mobiltelefoner. Våld via digitala medier är framförallt vanligt bland ungdomar. Det kan t.ex. bestå i att utövaren skickar hotfulla mail och sms, sprider rykten via sociala medier, kapar en persons Facebook eller Instagramkonto eller laddar ned positioneringstjänster på mobilen för att kontrollera vart personen befinner sig. Barn och unga utsätts också av vuxna.

Hedersrelaterat våld och förtryck

Det som framförallt kännetecknar hedersrelaterat våld och förtryck är att det sker i en kollektivistisk kontext. Med det menas att våldet är sanktionerat av ett samhälle, en grupp eller en familj och att förövaren har stöd från samhället eller gruppen. Syftet med våldet är att förvalta och bevara patriarkala och heteronormativa samhällsstrukturer som bygger på makt och underordning genom en stark kontroll av familjemedlemmars sexualitet. Det är främst flickor och kvinnor som utsätts men även män som bryter mot normerna, t.ex. män som har en annan sexuell läggning än heterosexuell.

Kontrollen kan ta sig uttryck genom begränsningar av livsutrymmet, hot och uteslutning ur gemenskapen, våld, tvångsäktenskap, uppmaningar om självmord eller mord. Kvinnlig könsstympning är också ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck. HBTQ-personer är en särskilt utsatt grupp, liksom kvinnor och flickor med intellektuell funktionsnedsättning.

De som utsätts kan alltså vara kvinnor, flickor,

män och pojkar och de som utövar våldet kan vara män, kvinnor och pojkar.

Våldets konsekvenser för ungdomar/unga vuxna

Konsekvenser av våld kan ta sig en mängd olika uttryck, på en rad olika sätt, i en mängd olika kombinationer. Oavsett vilken form av våld ungdomen/ung vuxen blir utsatt för får det konsekvenser för den unges hälsa. Våldsutsatta ungdomar/ung vuxen kan drabbas av svåra hälsoproblem som exempel, astma, magont, huvudvärk, sömnsvårigheter, ätstörningar och långvariga psykiska problem som ångest, självskadebeteende, depression och självmordstankar. Tidig sexuell debut, många sexuella kontakter, aggressivitet, svårigheter i umgänget med andra är andra exempel på våldets konsekvenser. Likaså koncentrationssvårigheter och begränsat livsutrymme.

Hos ungdomar/unga vuxna är skamkänslor och självanklagelser vanligt. Många söker förståelse hos jämnåriga utanför hemmet och framförallt tonårsflickor kan utveckla en stark misstro mot män och negativa attityder till fasta relationer i vuxen ålder. Unga utvecklar osäkerhet och bristande tillit till vuxenvärlden. Detta skapar i sin tur symptom som rädsla, förvirring, överförsiktighet, oförmåga att lita på andra, passivitet, en känsla av meningslöshet samt djupgående negativ självkänsla.

Konsekvenser av våld är också märkbara på lång sikt. Ohälsa och sociala problem som vuxen har starka samband med negativa barndomsupplevelser. Dessa upplevelser kan handla om att som barn ha levt med våld i sin familj, blivit utsatt för våld mot sin egen person, upplevt vanvård eller andra traumatiska stressfaktorer. Detta uttrycks ofta med begreppet tidigare våldsutsatthet – senare ohälsa. De som i vuxen ålder lever med våld i en nära relation och som dessutom har erfarenheter av våld som barn, drabbas alltså extra hårt.

Ungdomar/unga vuxna som utsätts för sexuella övergrepp har liknande symptom som barn som utsätts för våld och upplevt våld i hemmet. Specifika konsekvenser för sexuella övergrepp kan vara tonårsgraviditet men också svårigheter med sexuella relationer. Ett uppvisat beteende som en följd av sexuella övergrepp hos framförallt tonårspojkar är att de själva kan utsätta andra barn för sexuella

övergrepp.

Betydelsen av tidiga insatser

Våld i ungas nära relationer är ett problem som under många år har bagatelliserats. Att tvärtom ta detta problem på allvar handlar om att kunna minska våld såväl i nära relationer som att minska våld i största allmänhet. Genusnormer formas i tidig ålder och mansnormer som svartsjuka och kontrollbehov utgör ofta grunden i mäns våld mot kvinnor. Tidiga insatser för barn och unga, där attityder och värderingar kring genus, jämställdhet och våld bearbetas, är avgörande.

I en SBU kommentar ”Våld i ungas nära relationer – förebyggande åtgärder” (2016) framhålls vikten av ovanstående. Tidiga insatser kan bryta våldscykeln och förhindra att våldet fortsätter in i vuxen ålder. Enligt den systematiska översikten av sex studier kan insatser i skola och samhälle bidra till att förhindra eller åtminstone minska våld i nära relationer bland unga. Även om studierna genomförts i andra länder än Sverige tydliggörs förebyggande insatser, i dessa fall handlade det om pedagogiska insatser genomförda av lärare, föräldrar eller andra personer i de ungas omgivning. Insatserna handlade om social kompetens och utvärderade olika typer av våld i nära relationer. De flesta studierna utvärderade insatser mot fysiskt våld.

Handboken ”Inget att vänta på” som beskriver våldsförebyggande arbete med barn och unga i Sverige syftar till att skapa förståelse för och möjliggöra utveckling av en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik med genusperspektiv för barn och unga. Ambitionen har varit att samla viktig kunskap om våld, genus och prevention på ett och samma ställe.

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) har publicerat flera lärarhandledningar för att arbeta förebyggande i skolan och öka jämställdheten. Ett exempel är handledningen *Var går gränsen?* som fokuserar på unga, våld och sexualbrott. BRÅ har också tagit fram en film om våld mot unga.

Tidig upptäckt

En av de viktigaste förebyggande åtgärderna inom hälso- och sjukvården är att fånga upp dem som bevittnat/upplevt våld i sitt hem och/eller blivit

våldsutsatta mot sin egen person. Detta kan göras inom alla hälso- och sjukvårdens verksamheter. Inte minst mödrhälsovård, barnhälsovård och ungdomsmottagning som har stora möjligheter och ett stort ansvar då en stor del av alla invånare besöker dessa verksamheter.

Ungdomsmottagningarnas roll

Personal på ungdomsmottagningar har en viktig roll att uppmärksamma barn och unga som är utsatta för våld, för att ge stöd till dem samt att beakta anmälningsskyldigheten till socialtjänsten vid misstanke om att ett barn eller en ungdom under 18 år far illa. Det är viktigt att signalera att det finns kunskap och medvetenhet kring frågor om våld och att förmedla att det finns hjälp och stöd att få. Detta kan bland annat göras genom att sätta upp informationsmaterial eller genom att ta upp ämnet våld i det utåtriktade arbetet, ett viktigt sätt att nå ungdomar som inte själva söker sig till mottagningarna. Det utåtriktade arbetet kan till exempel handla om att ta emot studiebesök av skolklasser och att besöka skolor för att informera om UM samt prata generellt om attityder och värderingar.

Till ungdomsmottagningar kommer ungdomar som har kompisar/partners eller en livsstil som de vet att föräldrarna och även släkten inte skulle acceptera eller tolerera. Dessa ungdomar kan uttrycka oro för vad som ska hända om dessa förhållanden skulle uppdagas. Om det upptäcks att en flicka har en pojkvän som inte accepteras eller om det finns ett rykte om att hon har en pojkvän, kan en akut situation uppstå. Att flickor/unga kvinnor eller pojkar/unga män kommer till ungdomsmottagningen kan också bero på att de är oroliga för att de ska eller riskerar att giftas bort mot sin vilja och att de inte ser hur de ska kunna undvika detta. Det kan också komma flickor och unga kvinnor som söker hjälp inför ett bröllop för att de vill ha ett "oskuldsintyg" eller för att de vill göra en hymenoperation. Oskuldskontroller är ett övergrepp mot flickor och unga kvinnor och är förbjudet.

En viktig del i ungdomsmottagningarnas kontakt med flickor och unga kvinnor är att förmedla kunskap om kroppen och om sexualitet, vilket kan stärka självkänslan och identiteten. Det krävs gott om tid och förberedelse, inte minst inför en eventuell gynekologisk undersökning, eftersom en del flickor och unga kvinnor kan känna skamkänslor och främlingskap inför sitt kön. Detta tas upp i

rapporten *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld*. Eftersom något annat än heterosexualitet är otänkbart i sammanhang som präglas av ett hedersrelaterat tänkande kan ungdomar som är homosexuella, bisexuella eller transpersoner vara särskilt utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. De kan dessutom ha starka skuld- och/eller skamkänslor över sin sexualitet, vilket tydliggörs i rapporten *Hon hen han*. Det är viktigt att tänka på att en del ungdomar inte vill riskera att bli sedda på ungdomsmottagningar. Ett sätt att lösa detta kan vara att ungdomsmottagningens personal vid vissa tider tar emot besök i skolans lokaler. Man kan också komma överens om andra mötesplatser.

Bemötande

Underlätta för ungdomen/ung vuxen att berätta

Kommunikation är grundläggande i alla möten. Det handlar om att våga ställa frågor, lyssna och att kunna ta emot den unges berättelse. Många våldsutsatta vittnar om hur viktigt det var att det första samtalet kändes bra, att detta var avgörande för när de hade valt att berätta om sin situation och sökte stöd.

För att kunna ställa frågor om våld är en viktig förutsättning att alltid träffa ungdomen/ung vuxen i ett enskilt samtal. I mötet med den unge är bemötandet och omhändertaget avgörande för den unges upplevelse och förmåga att berätta om eventuell utsatthet. Vid mötet, var noga med att prata till hen, lyssna och ställ följdfrågor, berätta att du träffar många unga som upplever liknande utsatthet.

Respekt, lyhördhet och förståelse är nyckelord. Den som utsatts för våld kan känna sig utlämnad och vara rädd för sin säkerhet och i de fall där det finns barn familjen (egna barn eller syskon), för barnets säkerhet. Det kan också finnas en oro för att inte bli trodd och förstörd. Därför är det viktigt att visa att det som berättas tas på allvar och att du tror på den unge. Hen kan ha en sjukdom eller funktionsnedsättning som medför svårigheter att kommunicera eller ge en sammanhängande skildring av det som hänt. Detta ställer särskilda krav på att personalen är lyhörd och anpassar formerna för samtalet. Det underlättar att samtalet förs i en lugn miljö och att det får ta tid.

Personalen bör vara medveten om att det kan vara svårt att berätta allt på en gång och därför erbjuda

flera samtal. Det är angeläget att bekräfta allvaret i det som framkommer i samtalet och att berätta att det är brott hen varit utsatt för.

Det är också viktigt att poängtera att ungdomen/ung vuxen inte bär någon skuld till det inträffade, endast den som utövat våldet bär ansvaret för handlingarna. Bekräfta modet och tala om att det finns hjälp att få och hur den hjälpen kan se ut. Ge stegvis och tydlig information (se handledningsmaterialet, ISO flödet).

Ungdomar under 18 år

Utgå från ungdomens behov

Ungdomens behov är utgångspunkten för om en anmälan ska göras eller inte. Anmälningsskyldigheten får aldrig bli föremål för överväganden av de som är anmälningsskyldiga.

Personal på UM ska utgå från de iakttagelser och den bedömning de gör om att ett barn/ungdom far illa eller misstänks fara illa. Det räcker med misstanke om att hen inte får sina grundläggande behov tillgodosedda i hemmet, är utsatt för psykiskt och fysiskt våld, sexuella övergrepp eller annan utsatthet som kan medföra fara för hälsa och utveckling.

Anmälan till Socialtjänsten enligt kap. 14 § 1 Socialtjänstlagen (SoL)

All personal är skyldig att anmäla till socialtjänsten om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn under 18 år far illa.

Alla myndigheter inom hälso- och sjukvården och tandvården, oberoende av om deras verksamhet riktar sig till barn/ungdom under 18 år eller inte omfattas av denna bestämmelse. Det viktiga är att socialtjänsten får kännedom om att ett barn far illa eller att misstanke finns om att barn far illa.

Även svårbedömda eller obestyrkta uppgifter ska anmälas om de tyder på att barn kan behöva stöd eller hjälp från socialtjänstens sida. Det åligger därefter på socialtjänsten att utreda ärendet och ta ställning till vilka åtgärder som lämpligen bör vidtas. Det är inte anmälarens utan socialtjänstens sak att utreda och avgöra allvaret i barnets situation.

Vid akuta ärenden vardagar under kontorstid kontaktas socialkontoret i respektive kommun/stadsdel. Vardagar efter kontorstid samt helger kontaktas socialjouren.

Kontakta extra skyndsamt, via telefon, socialtjänsten vid misstanke om att ett barn

- är utsatt för pågående brott som våld, sexuella övergrepp
- lever med våld mot närstående i familjen, då förövaren fortfarande bor med familjen
- har umgänge med förövaren

I dessa fall då vårdnadshavare är misstänkta förövare informeras INTE dem om din anmälan. Rådgör med socialtjänst och/eller polis om och när det är lämpligt att informera vårdnadshavare om din anmälan.

Den som överväger att göra anmälan kan konsultera lokalt socialkontor innan anmälan görs. Detta kan göras utan att barnets identitet röjs. En konsultation kan aldrig ersätta en anmälan om det finns skäl att göra en sådan.

Samråd med erfarna kollegor och chef på arbetsplatsen är till stöd. En anmälan bör göras skriftligt. I en akut situation kan det vara nödvändigt att göra en anmälan per telefon vilket sedan bekräftas skriftligt.

Samråd bör alltid ske med socialtjänsten innan information ges till vårdnadshavare eller barnet. Om information kan ges är det oftast lämpligt att den som gör anmälan informerar vårdnadshavare om varför anmälan görs. Överväg alltid om barnet som skall skyddas utsätts för risk eller skada om vårdnadshavare informeras. Det kan handla om sexuella övergrepp eller situationer som präglas av heder eller andra sociala normer där barnet kan bli dubbelt utsatt. I sådana fall skall man avvakta med information till vårdnadshavare och konsultera socialtjänsten.

De som är anmälningsskyldiga är också skyldiga att lämna socialtjänsten alla uppgifter som kan vara av betydelse för en utredning om ett barns behov av skydd. Eftersom skyldigheten att lämna ut uppgifter följer av lag behöver inte den utlämnande verksamheten i förväg upplysa patienten om att uppgifterna lämnas ut. Socialtjänsten ser positivt på att den som gjort anmä-

lan deltar i ett första möte med familjen utifrån innehållet i anmälan. Överväg om det är möjligt att göra anmälan vid ett gemensamt möte med socialtjänsten, vårdnadshavare och/eller barnet om detta bedöms lämpligt.

Ungdomen som besöker UM ska få del av all information kring anmälan, såtillvida det inte bedöms omöjligt utifrån skyddsaspekten.

Anmäl även då barnet/ungdomen redan har kontakt med socialtjänsten

Skyldigheten att anmäla kvarstår även i de fall då barnet eller familjen redan har kontakt med socialtjänsten. Om personalen får information om att familjen redan har en pågående kontakt kan detta aldrig ersätta att en anmälan till socialtjänsten utifrån oro och misstanke skall göras. Om förhållandena fortsätter att vara sådana att barnet kan fara illa eller om något nytt inträffar som kan påverka barnets situation negativt så gäller anmälnings-skyldigheten fortfarande.

En anmälan får aldrig underlåtas

Även om en chef också känner till omständigheter som innebär att en anmälan till socialtjänsten ska göras medför inte det att den enskilde vårdpersonalen är fräntagen sin anmälningskyldighet. Det egna personliga ansvaret för att se till att en anmälan verkligen görs kvarstår även om en chef åtar sig detta eller eventuellt förbjuder personalen att kontakta socialtjänsten.

Att den anställde tror att anmälan redan blivit gjord är inget skäl till att inte anmäla. Personal inom hälso- och sjukvård och tandvård får inte göra en anonym anmälan. Anmälningskyldigheten kan inte heller delegeras eller remitteras bort. Ibland kan det vara olika perspektiv utifrån olika yrkesgruppers kompetens som måste belysas i en anmälan. Om en anmälningskyldig anställd underlåter att anmäla trots att det är befogat kan han eller hon dömas till ansvar för tjänstefel enligt brottsbalken.

Stöd till den som anmäler

Många upplever ett obehag och att det är en svår uppgift att göra en anmälan till socialtjänsten. Ofta upplever den som anmäler att det är ett svårt beslut och tvivlar på om det är det bästa för barnet att göra en anmälan till socialtjänsten samt kan känna oro för hur föräldrarna skall reagera. Det är

därför viktigt att den anställde som gör anmälan får stöd i denna situation. Ansvarig chef bär ansvar för att stöd och rutiner finns inom arbetsgruppen.

Vid hot eller risk för våld

När något som en familj försökt att dölja kommer fram i ljuset kan föräldrarna reagera med ilska och aggressioner. När det finns med en hotbild kan hälso- och sjukvårdspersonal känna obehag för att göra en anmälan till socialtjänsten. Oavsett hotsituation har man skyldighet att anmäla. Det kan till och med vara anledning till att en anmälan behöver göras. Det är bra att ha utarbetade rutiner för det stöd som anmälaren behöver vid risk för aggressivitet eller hot om våld. (SOSFS 2003:16) I ärenden där det finns en risk för hot om våld mot personal kan flera personer som iakttagit det anmälda förhållandet skriva under en gemensam anmälan. I dessa situationer är det bra att rådgöra med verksamhetschef eller samordnarfunktion i frågan. Anmälaren kan behöva stöd under hela processens gång. Vid hot kan polisen behöva bli inkopplad direkt.

Socialtjänstens ansvar att utreda behov av vidare hjälp

Det är socialtjänstens uppgift att utreda vidare vilken hjälp ungdomen behöver. Det kan handla om hälso- och sjukvård utifrån eventuella skador och/eller psykiska eller fysiska symtom till följd av våldet. Det kan också handla om kris- och stöd-samtal eller behandling beroende på situation, mående och symtom. Eftersom behovet av hjälp kan variera är det viktigt att olika hjälpinstanser samarbetar/samverkar för att tillgodose de behov ungdomen har.

Myndigheter har en allmän lagstadgad skyldighet att samverka med stöd av 6 § Förvaltningslagen. De har en särskild skyldighet att samverka i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa. Samverkan ska präglas av ett konsekvent barnperspektiv, inte ett verksamhetsperspektiv.

Beroende på vilka behov ungdomen har kan följande ställen bli aktuella för stöd och hjälp:

- Vårdcentral
- Sjukhus
- Kontakt med kurator eller psykolog på UM
- Socialtjänstens stödverksamheter

- Utväg – gruppverksamhet för ungdomar/unga vuxna
- Barn och ungdomspsykiatri (BUP)

Återkoppling från socialtjänsten

Från och med 1 januari 2013 har det skett en förändring i Socialtjänstlagen som möjliggör en tydligare återkoppling från socialtjänsten till den som anmäler (kap. 14 § 1 b SoL).

Socialtjänsten har möjlighet att lämna ut allmänna uppgifter som inte är till men för barnet:

- Vem som är ansvarig handläggare
- Hur UM som skrivit anmälan kan komma i kontakt med handläggaren
- Om utredning inleds eller ej

Vid samtycke från vårdnadshavaren/ungdomen har socialtjänsten möjlighet att lämna information till anmälaren som kan vara av betydelse för anmälares fortsatta kontakt med familjen.

Polisanmälan

Misstänker du brott mot barn?

Hälso- och sjukvården och tandvården har inte en skyldighet, men en möjlighet att parallellt med anmälan till socialtjänsten göra en polisanmälan, när barn och unga under 18 år utsätts för brott enligt kap. 3,4 och 6 BrB. Misstanke om fysiskt våld eller sexuellt övergrepp är exempel på sådana situationer. För att hjälpa ett barn och ge barnet bästa möjliga skydd, bör en anmälan till socialtjänsten också följas av en anmälan till polisen.

Ungdomar över 18 år

Socialnämndens ansvar för brottsoffer

I socialtjänstlagens femte kapitel finns bestämmelser som avser särskilda grupper.

Brottsoffer generellt

Socialnämnden har ett ansvar att verka för att den som utsätts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp (5 kap. 11 § första stycket SoL). Bestämmelsen omfattar alla brottsoffer, oavsett ålder och kön, och nämnden ska efter en individuell bedömning i varje enskilt fall enligt 4 kap. 1 § SoL

bevilja behövligt bistånd till dem och deras närstående, om de själva inte kan tillgodose sina behov eller få dem tillgodosedda på annat sätt.

Denna bestämmelse omfattar exempelvis kvinnor som utsätts för våld av andra än närstående. De som utövar våldet kan t.ex. vara hemtjänstpersonal eller personal på särskilda boenden. En annan grupp är unga brottsoffer som utsätts för hot, rån, våld och kränkningar av jämnåriga.

Bestämmelsen omfattar även män som blir utsatta för våld av närstående, t.ex. av en kvinnlig eller manlig partner. Det kan också handla om unga män som utsätts för våld av medlemmar av familjen eller släkten.

Kvinnor som utsätts för våld eller andra övergrepp av närstående

Socialnämnden ska särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation (5 kap. 11 § andra stycket SoL).

Socialnämnden ska kunna erbjuda hjälpinsatser av olika slag på ett mycket tidigt stadium till en kvinna som behöver det. Det finns inget krav på att den som har utövat våldet ska vara dömd eller ens polisanmäld för något brott.

Begreppet ”kvinna” är inte avgränsat nedåt i ålder, utan omfattar även barn under 18 år. Våld kan utövas i situationer där en flicka betraktas som kvinna, till exempel vid hedersrelaterad brottslighet.

Barn som utsätts för brott

I 5 kap. 11 § tredje stycket SoL betonas att socialnämnden ansvarar för att ett barn, som utsätts för brott, och dennes närstående får det stöd och den hjälp som de behöver. Det kan till exempel vara barn som utsätts för misshandel av sina föräldrar.

Barn som bevittnat våld av eller mot närstående

Socialnämnden ska också särskilt beakta att barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående är offer för brott och ansvara för att barnet får det stöd och den hjälp som barnet behöver (5 kap. 11 § fjärde stycket SoL).

Med att ha bevittnat våld eller andra övergrepp avses att ett barn t.ex. har sett eller hört den brottsliga gärningen begås.

Med närstående till ett barn avses förutom barnets föräldrar, syskon, fosterföräldrar eller styvföräldrar, även personer som inte direkt ingår i den närmaste familjen, som till exempel mor- och farföräldrar, mostrar och fastrar.

Den som är närstående till barnet kan antingen vara den som utsatts för våld eller den som utövat våld.

Socialnämndens ansvar för den som utövar våld

Insatser som riktar sig till våldsutövare är en viktig del i arbetet för att bekämpa och förebygga våld. I detta sammanhang har socialtjänsten ett ansvar för att ta ett helhetsgrepp om frågan och se till att hela familjen får den hjälp och det stöd som respektive person behöver. Insatser till våldsutövaren är av avgörande betydelse för att förebygga att våldet upprepas. Socialnämnden bör med utgångspunkt i barnets behov kunna erbjuda insatser dels till våldsutövande föräldrar, dels till andra våldsutövande vuxna som bor tillsammans med barn. Nämnden bör vidare, utöver detta, kunna erbjuda våldsutövare insatser som syftar till att de förändrar sitt beteende och upphör med att utöva våld (Allmänna råd i 7 kap SOSFS 2014:4).

Konkret innebär detta bland annat att ungdomar över 18 år som besöker UM har rätt till hjälp med följande enligt Socialtjänstlagen 5:11

- Skyddat boende
- Ekonomiskt bistånd
- Hjälp med nytt permanent boende
- Rådgivning
- Stöd samtal
- Förmedla kontakt med andra myndigheter och frivillig organisationer

Hälso- och sjukvårdens ansvar

I socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:4) tas följande upp gällande Hälso- och sjukvårdens ansvar för personer utsatta för våld i nära relationer.

9 kap. Undantagsbestämmelse

1 § Socialstyrelsen kan medge undantag från be-

stämmelserna i dessa föreskrifter (SOSFS 2014:4), om det finns särskilda skäl.

1. Denna författning träder i kraft den 1 oktober 2014.

2. Författningen ersätter Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2009:22) om socialnämndens arbete med våldsutsatta kvinnor samt barn som bevittnat våld)

8 kap. Vårdgivarens ansvar

Rutiner

1 § Varje vårdgivare ska fastställa de rutiner som behövs för att utveckla och säkra kvaliteten i arbetet med våldsutsatta och barn som bevittnat våld.

1 § Vårdgivare som i sin verksamhet tar emot barn eller deras närstående ska fastställa rutiner för hur anmälningsskyldigheten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453) ska fullgöras vad gäller ett barn som kan vara våldsutsatt eller kan ha bevittnat våld.

1§ Bestämmelser om rutiner som säkerställer att det är möjligt att föra patientjournal även när en patient har skyddade personuppgifter finns i 3 kap. 5 § Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 2008:14) om informationshantering och journalföring i hälso- och sjukvården.

Planering och ledning av verksamheten enligt 3 kap. 1 § patientsäkerhetslagen

Allmänna råd

Vårdgivaren bör avgöra när och hur personalen i hälso- och sjukvårdens och tandvårdens verksamheter ska ställa frågor om våld för att kunna identifiera våldsutsatta och barn som bevittnat våld som behöver vård och omvårdnad.

Samverkan

2 § Bestämmelser om att landstinget tillsammans med kommunen ska upprätta en individuell plan när en enskild har behov av insatser både från hälso- och sjukvården och socialtjänsten finns i 3 f § hälso- och sjukvårdslagen (1982:763).

3 § Vårdgivaren ska samverka internt för att samordna hälso- och sjukvårdsåtgärderna så att de inte motverkar varandra. Om åtgärder riktas till flera i en familj, ska samtliga åtgärder samordnas. Detta ska göras med beaktande av behovet av

trygghet och säkerhet hos våldsutsatta och barn som bevittnat våld.

Skyldigheten att samverka gäller endast för sådana uppgifter för vilka det inte föreligger sekretess enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) eller tystnadsplikt enligt 6 kap. 12 – 16 § § patientsäkerhetslagen (2010:659).

4 § Vårdgivaren ska vidare samverka externt med andra verksamheter, myndigheter och organisationer som berörs för att skapa förutsättningar för att samordna insatserna från de olika aktörerna så att de inte motverkar varandra. Om insatser ges till flera i en familj, ska vårdgivaren även samverka för att skapa förutsättningar för att samordna samtliga insatser. Detta ska göras med beaktande av behovet av trygghet och säkerhet hos våldsutsatta och barn som bevittnat våld.

Skyldigheten att samverka gäller endast för sådana uppgifter för vilka det inte föreligger sekretess enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) eller tystnadsplikt enligt 6 kap. 12 – 16 § § patientsäkerhetslagen (2010:659).

5 § Vårdgivaren ska fastställa var i verksamheten ansvaret för den interna och externa samverkan ska ligga (SOSFS 2014:4)

Personal enligt 2 e § HSL och 4 a § tandvårdslagen (1985:125)

Allmänna råd

Vårdgivaren bör se till att personalen i hälso- och sjukvårdens och tandvårdens verksamheter har kunskap om våld och andra övergrepp av eller mot närstående för att kunna ge god vård samt har förmågan att omsätta kunskaperna i det praktiska arbetet.

Vård och omvårdnad

6 § Om ett barn visar symtom eller tecken som väcker misstanke om att barnet har utsatts för eller bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot en närstående, ska vårdgivaren se till att hälso- och sjukvårdspersonalen:

1. gör en anmälan till socialtjänsten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453),
2. ställer frågor till en medföljande vuxen om orsaken till symtomen eller tecknen,

3. frågar barnet i enrum om orsaken till symtomen eller tecknen när så är möjligt och med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad samt vårdnadshavarens samtycke, om sådant behövs, och

4. beaktar vilka behov barnet kan ha av vård såväl fysiskt som psykiskt med anledning av våldet.

Åtgärderna enligt första stycket samt vilka symtom eller tecken som har observerats och som väckt misstanke om att barnet har utsatts för eller bevittnat våld ska dokumenteras i patientjournalen.

7 § Om en vuxen visar symtom eller tecken som väcker misstanke om att hon eller han har utsatts för våld eller andra övergrepp av en närstående, ska vårdgivaren se till att hälso- och sjukvårdspersonalen frågar den vuxne i enrum om orsaken till symtomen eller tecknen. Om misstanke kvarstår om våld eller andra övergrepp, ska vårdgivaren se till att personalen

1. tar reda på om det finns barn i den vuxnes familj,
2. gör en anmälan till socialtjänsten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), om det finns barn i familjen,
3. informerar om möjligheten till vård och omvårdnad från hälso- och sjukvården eller stöd och hjälp från socialtjänsten och frivilligorganisationer, och
4. beaktar vilka behov den vuxne kan ha av vård såväl fysiskt som psykiskt med anledning av våldet.

Åtgärderna enligt första stycket 1, 3 och 4 samt vilka symtom eller tecken som har observerats och som väckt misstanke om att den vuxne har utsatts för våld eller andra övergrepp ska dokumenteras i patientjournalen.

Dokumentation

Det är viktigt att dokumentera det våld ungdomen/den unge varit utsatt för även om polisanmälan inte är aktuell vid besöket när våldet uppdragas.

Allt gällande våld ska dokumenteras under sökordet "Våldsutsatthet i nära relation". Anledningen till detta är att detta sökord inte är läsbart på nä-

tet, detta för att skydda den som är våldsutsatt och som eventuellt skulle tvingas att öppna sin journal för den som utövar våldet.

Det är viktigt att dokumentera den unges spontana berättelse om vad som hänt. Allt detta kan ha stor betydelse som stödbevisning i en framtida rättsprocess. Dokumentera såväl synliga skador samt det berättas om våldsepisoder. Upplys om rättigheten att ta del av allt som står i journalen och att uppgifterna som huvudregel inte får lämnas ut utan medgivande.

Dokumentation av muntliga uppgifter:

- Försök få den unge att berätta fritt utan ledande frågor
- Fakta – inga egna värderingar eller tolkningar
- Notera vad den unge säger om våld/hot i hemmet, i egen partnerrelation eller våld från annan person.
- Tecken på omsorgsvikt, skador efter våld och sexuella övergrepp, om eventuella tillhyggen används
- Kontrollerande beteende
- Status vid det aktuella tillfället – känslouttryck, psykiskt tillstånd
- Notera om det finns andra som sett eller hört
- Undersökningar samt eventuella behandlingsinsatser som utförts
- Om händelsen anmälts till socialtjänst och/eller polis
- Även "icke-uppgifter" kan vara av värde. *Ett exempel på detta: på frågan om hur det gick till när hen fick ett brännmärke på armen, så svarar hen något som inte har med våld från ex. partner att göra. Notera svaret. Om brännmärket är orsakat av våld och hen berättar om det vid en eventuell polisanmälan längre fram, så kan en journalanteckning om detta vara av mycket stort värde.*

Skadedokumentation

Vid skador ska dessa dokumenteras av läkare på vårdcentralen där hen är skriven. Hjälp ungdom-

men/den unge att boka en tid samma dag. Beskriv gärna ungefär hur det kommer att gå till.

Samtycke skall inhämtas innan fotografering sker. Respektera personens integritet och be inte hen klä av sig mer än nödvändigt. Drapera med en duk om nödvändigt. Börja bildserien med en bild på hens identitet (pass eller liknande id handling) och dagens datum och klockslag. Vid fotografering så bör man lägga en linjal eller måttband bredvid skadan så att storleken framkommer. Ange området på kroppen och ta även en översiktspild. Ofta framträder blåmärken tydligare efter ett till tre dygn. Skador kan också ritas in på en kroppsmall, detta är främst att rekommendera vid sexuella övergrepp. Digitala bilder kräver varsam hantering för att förhindra spridning. Se vidare Patientjournalnallagen (1985:562).

Patientjournal via nätet

Sedan 2016 har alla över 18 år möjlighet att läsa sin journal på nätet genom att logga in på 1177 Vårdguidens e-tjänster med e-legitimation. Säkerhetsnivån kan jämföras med den som används för bankernas internetjänster. Barn under 18 år har inte denna möjlighet.

Vårdnadshavare har rätt att läsa sitt barns journal på nätet tills barnet fyller 13 år. Därefter behöver barnet en egen inloggning. Kopia på pappersjournal lämnas inte ut till en vårdnadshavare om man inom sjukvården eller socialtjänsten misstänker att barnet far illa hos sin vårdnadshavare eller att den som har vårdnaden inte kan skydda barnet.

Vill den som äger journalen stänga av möjligheten att nå sin journalinformation via nätet kan hen begära att journalen förseglas. Om den som äger journalen vill ha den öppnad igen kan detta begäras endast av den som äger journalen.

Den som äger patientjournalen har rätt att spärra den för att den inte ska kunna läsas av personal utanför den enhet som spärren avser. Vårdnadshavare har inte rätt att spärra sina barns journaler. I takt med stigande ålder och mognad kan dock barn under 18 år få rätt att själva spärra sina journaler.

Allt gällande våld ska dokumenteras under sökordet "Våldsutsatthet i nära relation". Anledningen till detta är att detta sökord inte är läsbart på nätet, detta för att skydda den som är våldsutsatt och

som eventuellt skulle tvingas att öppna sin journal för den som utövar våldet.

Rättsintyg

När polis eller åklagare ska utreda ett misstänkt brott är det ofta avgörande att snabbt undersöka och dokumentera kroppsskador hos personen som råkat ut för gärningen. På samma sätt kan skador som konstateras hos en misstänkt gärningsman vara viktiga bevis i en kommande rättegång. Sådana undersökningar görs av särskilt utbildade läkare som har behörighet att utfärda rättsintyg. Rättsintyget kan utfärdas efter en rättsmedicinsk kroppsundersökning eller ett rättsmedicinskt yttrande. Ärendet måste först vara polisanmält, och endast polis, åklagare eller domstol kan begära att ärendet förs över till rättsmedicin eller att en rättsläkare undersöker barnet tillsammans med en barnläkare.

Ett rättsintyg är ett skriftligt medicinskt utlåtande om en misstänkt gärningsman eller ett brottsoffer. Som regel innehåller ett rättsintyg beskrivningar och bedömningar av skador. Ett rättsintyg grundar sig oftast på en läkarundersökning som har utförts med avseende att utfärda rättsintyg, men underlaget kan också vara annan dokumentation, exempelvis journalhandlingar och fotografier. Det är därför viktigt att journalföring och dokumentation är saklig och noggrann.

Barn/ungdomars rätt att bestämma

När unga vuxna söker vård eller rådgivning på en ungdomsmottagning är rätten till självbestämmande och integritet ofta självklar. När och i vilka situationer rätten att bestämma om olika vårdåtgärder bör övergå från vårdnadshavare till den underåriga beror på situationens karaktär och på barnets egen förmåga att besluta.

I takt med stigande utveckling och mognad förfogar barn och ungdomar under 18 år själva över sin sekretess. Det innebär att barn och ungdomar som ännu inte fyllt 18 år själva kan begära spärr av sin journal förutsatt att barnet av legitimerad hälso- och sjukvårdspersonal eller kurator bedöms ha uppnått tillräcklig mognad och utveckling. När ett barn begär spärr har det rätt att få hjälp av legitimerad hälso- och sjukvårdspersonal eller kurator med att förstå risker och konsekvenser av en spärr.

Samverkan

Myndigheter har en allmän lagstadgad skyldighet att samverka med stöd av 6 § Förvaltningslagen. De har en särskild skyldighet att samverka i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa. För hälso- och sjukvård lagstodgades skyldigheten först den 1 juli 2003. Samverkan ska präglas av ett konsekvent barnperspektiv, inte ett verksamhetsperspektiv, och en övergripande målsättning kan sammanfattas i följande punkter.

- Barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa ska få hjälp i ett tidigt skede av en ogynnsam utveckling.
- Barnet eller den unge ska få stöd och skydd från samhället utifrån en helhetssyn.
- Barnet (i vissa fall det ofödda barnet) eller den unge ska vara i fokus.

Sekretess

Vårdnadshavares rätt till att ta del av barnets journal

Enligt 6 kap. 2 §. Föräldrabalken (FB) är det vårdnadshavaren som har rätt till att ta del av barnets journal för att kunna tillgodose barnets behov. Vårdnadshavaren har, enligt 6 kap. 11 § FB, rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

I takt med att barnet blir äldre flyttas dispositionsrätten över sekretessen över på den unga själv. I de situationer där vårdnadshavaren i princip har dispositionsrätt över sekretessen till skydd för den underåriga, kan det ändå finnas undantagsfall där uppgifter inte kan lämnas ut till vårdnadshavare.

Av 12 kap. 3 § OSL framgår att sekretess gäller i förhållande till vårdnadshavare om det kan antas att den underåriga lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Det krävs således att det men som kan befaras vid utlämnande av uppgifterna ska vara betydande, till exempel genom att ungdomen kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas ut. Det kan också vara att en uppgift om den underåriga riskerar att missbrukas av vårdnadshavaren i

något avsevärt avseende. Om ett utlämnande av journaluppgifter skulle kunna antas orsaka hot eller våld mot uppgiftslämnaren eller dennes närstående görs en menprövning. (kap. 25 § 7 OSL).

Inom hälso- och sjukvården/tandvården gäller att i första hand fattar verksamhetschef/ chefsöverläkare/klinikchef, föreståndare eller motsvarande beslut om utlämnande av uppgifter, lämpligen efter samråd med den för vården ansvariga personalen. Verksamhetschefen/chefsöverläkaren/klinikchefen kan givetvis vid behov före sitt beslut samråda med sjukhus-/regionjurist. (kap. 6 OSL)

Vårdnivå samt sekretessgenombrott

Ett barn och dess familj kan ha behov av insatser av både hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Det kan vara medicinsk och/eller psykosocial behandling under en längre tid. I dessa fall ska en SIP (samordnad vårdplan) upprättas enligt 3f § HSL som upprättas i samverkan med socialtjänst, förälder (vid barn under 18 år) och eventuellt barnet utifrån ålder och mognad. Om en patient behöver vård, behandling eller annat stöd och är under 18 år, finns inga sekretessrättsliga hinder för att information om patienten lämnas mellan myndigheter eller inom en myndighet. Undantaget från sekretessen bör användas med urskiljning och varsamhet. (25 kap 12 § OSL (2009:4)). I första hand eftersträvas patientens samtycke.

Sekretessgenombrott

Misstanke om begånget brott mot vuxna

Myndigheter och personal inom den offentliga hälso- och sjukvården och socialtjänsten har en möjlighet att röja sekretessen och lämna vidare uppgifter till t.ex. åklagare och polis när det gäller misstanke om vissa begångna brott (10 kap. 23 § OSL). Det krävs dock att det föreskrivna straffet för brottet är minst ett års fängelse eller vid försök till brott minst två års fängelse. Exempel på sådana brott är mord, dråp, våldtäkt, grov misshandel, människohandel eller olaga frihetsberövande.

Misstanke om begånget brott mot barn

När det gäller misstanke om vissa begångna brott mot barn under 18 år gäller samma möjlighet, utan motsvarande begränsning i föreskriven straffskala för brottet (10 kap. 21 § OSL). Denna sekretessbrytande regel gäller om det rör brott enligt 3, 4, eller 6 kap. BrB, brott mot liv och hälsa såsom

misshandel, brott mot frid och frihet eller sexualbrott samt brott som avses i lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor.

Begäran om utlämnande

Om t.ex. åklagare eller Polismyndigheten kommer med en begäran om utlämnande av uppgifter som enligt 10 kap. § § 21 och 23 OSL får lämnas ut, är den myndighet som förfogar över uppgifterna dock skyldig att lämna ut uppgifterna (kap. 6 § 5 OSL). Det är myndigheten som ska lämna ut uppgifterna som ska avgöra om förutsättningar föreligger för att lämna ut de begärda uppgifterna. Polis- eller åklagarmyndigheten måste således lämna tillräckligt mycket information för att en sådan prövning ska kunna göras.

Socialtjänstens utredning om barn som far illa

I samband med en utredning av ett barns behov av skydd har vårdgivare skyldighet att lämna de uppgifter som har betydelse för utredningen. Uppgifterna ska lämnas ut även om vårdnadshavaren och/eller barnet motsätter sig utlämnandet.

Socialnämnden ska i möjligaste mån precisera vilken typ av uppgifter de önskar få del av, därför ska begäran vara skriftlig. Enheten ska ta ställning till vilka uppgifter som kan lämnas ut. Det kan räcka att skriftligen svara på vissa frågor eller skriva ett sammanfattande intyg. Endast uppgifter som kan ha betydelse för utredningen om barnets behov av skydd ska lämnas ut. Uppgifterna som lämnas ut kan omfattas av rätten till partsinsyn vilket ger alla parter i ett ärende rätt att ta del av uppgiften.

Uppgifterna skickas med brev till berörd handläggare

Webbsidor och telefonuppgifter för både ungdomar och personal:

Webbsidor:

- umo.se
- youmo.se
- killfrågor.se
- jagvillveta.se
- 1000mojligheter.se
- dinarattigheter.se
- bris.se
- hedersförtryck.se
- terrafem.org
- kvinnofridslinjen.se
- offclinic.se
- valdinararelationer.se/hjalpguiden

Telefonnummer:

- BRIS 116 111 för dig som är under 18 år
- 1177 – sjukvårdsrådgivning
- Kriscentrum för män 031-367 93 90 (telefonid mån-fred 8.30 – 11)
- Kvinnofridslinjen 020-50 50 50
- Terrafem 020-52 10 10

Begreppsförklaringar

Allmänt åtal

Flertalet brott, som t.ex. misshandel, olaga hot och våldtäkt, faller under allmänt åtal. När ett brott som hör under allmänt åtal kommer till polismyndighetens kännedom, ska en anmälan tas upp och en förundersökning inledas. Det betyder att om ett brott som faller under allmänt åtal blivit känt för polisen är de skyldiga att utreda brottet, även när den som blivit utsatt inte önskar det. En mottagen anmälan kan alltså inte återtas.

Syftet med polisens förundersökning är att utreda om brott har begåtts, vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om det finns tillräckliga skäl för att väcka åtal. Om förundersökningen leder till att åklagaren anser att brott kan styrkas väcker åklagaren åtal. Är bevisningen svag läggs förundersökningen ner. Om det framkommer nya omständigheter kan förundersökningen återupptas. (kap. 23 Rättegångsbalken (RB) och Förundersökningskungörelsen [1947:948]).

Kontaktförbud

I samband med t.ex. att en våldsutsatt person anmäler att hon eller han blivit hotad, misshandlad eller utsatts för annat brott kan hon eller han ansöka om kontaktförbud.

Bestämmelserna om kontaktförbud regleras i lagen (1988:688) om kontaktförbud. En ansökan om kontaktförbud görs hos polisen, som utreder om det finns förutsättningar att besluta om kontaktförbud. Beslutet om kontaktförbud fattas sedan av åklagare. En ansökan om kontaktförbud ska alltid behandlas med skyndsamhet. (§ § 6 a, 7 och 9 Lagen om kontaktförbud).

Kontaktförbud innebär att en person kan förbjudas att besöka, eller på annat sätt ta kontakt med, en annan person eller följa efter denna person (§ 1 första stycket Lagen om kontaktförbud). Det kan tas beslut om kontaktförbud om det finns en risk för att en person kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt trakassera den som beslutet avser att skydda. Det ska särskilt beaktas om den person som får kontaktförbud har begått brott mot den andre personens liv, hälsa eller frid (§ 1 andra stycket Lagen om kontaktförbud).

Förbudet får utvidgas till att avse förbud att up-

pehålla sig i närheten av en annan persons bostad eller arbetsplats eller annat ställe där den personen brukar vistas, s.k. utvidgat kontaktförbud. Den som har överträtt ett utvidgat kontaktförbud får meddelas förbud att uppehålla sig inom ett större område än som följer av det utvidgade kontaktförbudet. Förbudet får omfatta ett eller flera områden i anslutning till sådana platser där den andra personen har sin bostad eller arbetsplats eller annars brukar vistas (§ 2 andra stycket Lagen om kontaktförbud), s.k. särskilt utvidgat kontaktförbud. Om det inte finns särskilda skäl ska ett beslut om särskilt utvidgat kontaktförbud förenas med villkor om elektronisk övervakning (§ 2 tredje stycket Lagen om kontaktförbud).

Om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot en sammanboendes liv, hälsa, frihet eller frid får kontaktförbudet avse förbud att uppehålla sig i en bostad som brukas gemensamt med annan (§ 1 a Lagen om kontaktförbud), s.k. kontaktförbud avseende gemensam bostad.

Ett beslut om kontaktförbud gäller i högst ett år, men kan förlängas med högst ett år i taget. Ett förbud avseende den gemensamma bostaden gäller i högst två månader och får förlängas om det finns särskilda skäl och med högst två veckor i taget. Särskilt utvidgat kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning får meddelas för högst sex månader och förlängas med högst tre månader i taget (§ 4 Lagen om kontaktförbud).

Kontaktförbudet gäller inte kontakter som med hänsyn till särskilda omständigheter är uppenbart befogade (§ 1 fjärde stycket Lagen om kontaktförbud), t.ex. om gemensamma barn blir akut sjuka.

Den som bryter mot ett kontaktförbud kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år (§ 24 Lagen om kontaktförbud).

När beslut om kontaktförbud meddelas, ska socialnämnden genast underrättas, om den mot vilken förbudet gäller och den som förbudet avser att skydda har gemensamma barn. När ett beslut om kontaktförbud avseende gemensam bostad meddelas ska socialnämnden alltid underrättas. Underrättelse ska ske till socialnämnden på den ort där förbudet helt eller huvudsakligen ska gälla. (§ 4 a Förordningen 1988:691 om kontaktförbud).

I samband med att ett kontaktförbud avseende gemensam bostad meddelas ska den som meddelat beslutet informera den mot vilken förbudet gäller och den som förbudet avses skydda om vilka myndigheter, organisationer och andra som kan lämna stöd och hjälp (§ 4 b Förordningen om kontaktförbud).

Målsägandebiträde

Vid sexualbrott enligt kap. 6 BrB, brott mot en persons liv och hälsa (kap. 3 BrB) och brott mot persons frihet och frid (kap 4 BrB) har den som utsatts för brott oftast rätt till ett målsägandebiträde (§ 1 Lagen [1988:609] om målsägandebiträde). Ett målsägandebiträde ska ta till vara målsägandens intressen i målet och lämna stöd och hjälp till målsäganden samt också hjälpa till att föra en eventuell skadeståndstalan (§ 3 Lagen om målsägandebiträde). Ett målsägandebiträde kan t.ex. närvara vid förhör med målsäganden. Ett målsägandebiträde får ersättning av statliga medel och innebär därför ingen kostnad för den enskilde (§ 5 Lagen om målsägandebiträde).

En våldsutsatt person som har målsägandebiträde kan även ha en stödperson (se stycket nedan) eftersom dessa funktioner har olika uppgifter i förhållande till den våldsutsatta och kompletterar varandra.

Rättshjälp

Det kan finnas en rätt till rättshjälp för den som saknar försäkring med rättsskydd. Rättshjälp innebär att staten betalar en del av kostnaden för juridiskt biträde. Det är Rättshjälpsmyndigheten som beslutar i dessa frågor.

Stödperson under förundersökning och rättegång

En målsägande kan ta med sig en stödperson till förhör under förundersökningen och under rättegången. Man kan välja någon som man redan känner eller vända sig till socialtjänsten eller till brottsoffer- och kvinnojourer. Till brottsofferjourer finns ett antal ideellt arbetande särskilt utbildade stödpersoner anslutna, vilkas uppgift är att stödja och hjälpa brottsoffer. En brottsofferstödjare kan ge stöd oavsett om den våldsutsatta gjort en polisanmälan eller inte. Även kvinnojourerna har stödpersoner. Brottsofferstödjarna kan genom stöd och information motivera en våldsutsatt person att

polisanmäla brottet.

Särskild företrädare för barn

När en förundersökning har inletts eller återupptagits i fråga om brott mot barn som kan ge fängelse ska en särskild företrädare utses i vissa fall, enligt § 1 Lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn. Det gäller om en vårdnadshavare kan misstänkas för brottet, eller det kan befaras att en vårdnadshavare på grund av sitt förhållande till den som kan misstänkas för brottet inte kommer att ta tillvara barnets rätt. Den särskilda företrädaren ska i vårdnadshavarens ställe ta tillvara barnets rätt under förundersökningen och i rättegången (§ 3 Lagen om särskild företrädare för barn).

Tekniskt skydd

Om det finns en allvarlig hotbild mot den våldsutsatta kan hon eller han via polisen få tillgång till ”tekniskt skydd”. Det kan röra sig om larmtelefon med direktkoppling till polisen, telefonsvarare och överfallslarm. Sådana trygghetspaket kan kombineras med andra skyddsmetoder.

(Väld – Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer 2016-6-37)